

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal “Roheline raamat, mis käsitleb lahutusasjades kohaldatavat õigust ja kohtualluvust”

KOM(2005) 82 lõplik

(2006/C 24/08)

Tulenevalt Euroopa Ühenduse asutamislepingu artiklist 262 otsustas Euroopa Komisjon 14. märtsil 2005 konsulteerida Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteega järgmises küsimuses: “Roheline raamat, mis käsitleb lahutusasjades kohaldatavat õigust ja kohtualluvust”.

Tööhõive, sotsiaalküsimuste ja kodakondsuse sektiioon, millele tehti ülesandeks komitee asjaomase töö ettevalmistamine, võttis oma arvamuse vastu 5. septembril 2005. Raportöör oli hr Retureau.

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee võttis 28.–29. septembril toimunud 420. täiskogu istungil (28. septembri istung) vastu järgmise arvamuse. Poolt hääletas 161, vastu hääletas 4, erapooletuks jäi 8.

1. Komisjoni ettepaneku selgitus

kanoonilise õiguse alusel teatud põhjustel lubatud kanooniliste abielude kehtetuks tunnistamisel⁽¹⁾).

1.1 Komisjon on avaldanud roheline raamatu, et algatada arutelu rahvusvahelistes lahutusasjades kohaldatava kohtualluvuse, kollisiooni ja vastastikuse tunnustamise osas. Kavandatud reguleerimisala piirduks siiski EL liikmesriikidega. (Tuleb märkida, et pärimisõigust ja testamente käsitlev roheline raamat on omaks võtnud lähenemisviisi, mis hõlmab ka kolmandates riikides asuvaid isikuid ja vara).

— Kahepoolsed lepingud, nt Soome ja Rootsi vaheline leping, mis jääb nende kahe riigi vahel jõusse. Mõned liikmesriigid on sõlminud kolmandate riikidega ka kokkuleppeid perekonnaasjades kohaldatava õiguse, esmajoones välismaal sõlmitud abielude või lahutuste tunnustamise osas.

1.2 Otsene või kaudne seos on mitmete rahvusvaheliste dokumentidega:

— ÜRO 1966. aasta majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvaheline pakt ja Euroopa inimõiguste konventsioon, mis tunnustavad õigust abielluda ning sätestavad vaba ja täieliku nõusoleku nõude, mille puudumisel loetakse abielu kehtetuks.

— Asutamislepingutele lisatud “osavõtmise” ja “loobumise” protokollid, millega arvatakse välja Taani, kuid antakse Ühendkuningriigile ja lirimaale võimalus loobuda tsiviilõiguslike õigusaktide kohaldamisest.

— Haagi 1970. aasta lahutuste ja lahusele tunnustamise konventsioon. Konventsiooniga on ühinenud järgmised liikmesriigid: Eesti, Küpros, Leedu, Luksemburg, Läti, Soome ja Taani.

1.3 Siinkohal oleks mõttetu eitada kõnealuse sügaval kollektiivses teadvuses peituvat, usuliste ja kultuuriliste eripäradega seotud teema keerukust, milles sarnaselt perekonnaõigusega üldiselt on viimastel aastakümnetel samuti toimunud põhjalikud muutused. Võttes arvesse isikute vaba liikumist, ei tohiks Euroopa seadusandjad siiski Euroopa õigusruumis ja ühises vabaduse ruumis eirata asjaolu, et märkimisväärne hulk abielusid lõpeb lahutusega ja rahvusvahelise iseloomuga lahutuste hulk nende hulgas kasvab.

— Brüsseli II määrus nr 2201/2003, mis käsitleb kohtualluvust ning kohtuotsuste tunnustamist ja täitmist kohtuasjades, mis on seotud abieluasjade ja vanemliku vastutusega ning asendab eelnimetatud Haagi konventsiooni kõigis Euroopa Liidu liikmesriikides, välja arvatud Taani, kus kõnealune määrus ei ole kohaldatav.

— Kanoonilist abielu ja selle lahutamist käsitlevad konkordaadid vastavalt Vatikani ja Portugali, Hispaania, Malta ning Itaalia vahel ja Vatikani tribunali otsuste tunnustamine (*Rota Romana* jurisdiktsioon lahutamisele mittekuuluvate, kuid

⁽¹⁾ Tuleb märkida, et detsembris 2004 hakkas Hispaania parlament arutama siseriiklike abielu ja lahutamist puudutavaid seadusi muutvat eelnõu. Hiljuti seadustati Hispaanias vaatamata kiriku tugevale vastuseisule samasooliste abielu (mis on paljudes riikides juba seadustatud). Prantsusmaal võivad kaks isikut, kes ei saa seaduslikult abielluda, sõlmida tsiviillepingu – tsiviilolidarsuspakti (PACS) – mille registreerib kohtunik. Olgu siis institutsiooni või lepinguna piirdub abielu või kvaasi-abielu kahe täisealise isikuga ning jätkuvalt kehtib verepilasuse keeld; tuleb eneselt küsida, kas tsiviilpakti nagu Prantsuse PACS katkestamine peaks sisalduma roheline raamatu poolt ette pandud abielulahutust käsitlevas seaduseelnõus või peaks see kuuluma lihtsalt lepinguliste kohustuste valdkonda.

1.4 Siseriikliku perekonnaõiguse praegused arengud tulenevad peamiselt demokraatia põhimõtetest (parlamentide õigus kehtestada seadusi), üksikisiku vabadusest ja kõigi võrdsusest, mis kuuluvad ühenduse tasandil ja kõigis liikmesriikides avaliku korra alla. Võib seega täheldada perekonnaõiguse liikumist lepingulise reguleerimise suunas (abieliu või tsiviilpeping sama-sooliste isikute vahel, lahutus vastastikusel nõusolekul, pärandilepingud, ...)

1.5 Kõnealused arengud näivad pöördumatutena, kuigi nende toimumise kiirus on erinev. Kultuuris valdav sügavalt juurdunud religioosne mõtteviis näib avaldavalt mõju muutuste tempole ja olemusele, põrkudes nii vanadest tavadest tulenevate arvamuste ja reeglitega kui neid peegeldavate õiguslike ja sotsiaalsete kontseptsioonide ning põhimõtetega.

1.6 Igal juhul erinevad liikmesriikide siseriiklikud nii lahutust ja lahuselut kui abielu kehtetuks tunnistamist ja selle tagajärgi käsitlevad seadused omavahel märgatavalt; ühes liikmesriigis (Malta) ei tunnistata lahutust. Seetõttu ei tehta rohelises raamatus (targu) ettepanekut materiaalõiguse ühtlustamiseks.

1.7 Pigem soovitatakse lahutust käsitlevaid rahvusvahelisi (üle-euroopalisi) mõõdet omavaid õigusakte arendada kahes suunas:

— kohtualluvus (sätestab kohtu asukoha ja tagab selle otsuste tunnustamise kõigis liikmesriikides),

— pädeva kohtu poolt kohaldatava õiguse valik.

1.8 Brüsseli II määruse riikliku kohtualluvuse valimise ja täitmisosuseta (*exequatur*) kohtuotsuste vastastikusel tunnustamise sätted leiavad lahutusajades juba kohaldamist. Küsimus seisneb selles, kas nad praegusel kujul on piisavad ja millises ulatuses saaks riik rakendada siseriiklikke poliitilisi vahendeid niisuguse kohtuotsuse jõustamise vastu, mis on langetatud teise liikmesriigi kohtualluvuses, mis kohaldab konkreetse asja suhtes teistsugust materiaalõigust (ei pruugi olla kõnealuse riigi tavaline õigus).

1.9 Üheks peamiseks probleemiks on abielulahutust lubavate siseriiklike eeskirjade suur erinevus rahvusvahelistest. Esile võivad kerkida kohtuasjad, mis ei ole vastuvõetavad konkreetse liikmesriigi üheski kohtus. Sellises olukorras puuduks pooltel õigus pöörduda kohtu poole, mis oleks vastuolus põhiõigusega ja seega vastuvõetamatu.

1.10 Kohtualluvuse määramise eeskirja on vaja tagamaks kohtu poole pöördumise õigust, kuid missugune peaks see olema?

1.11 Kohaldatav õigus mõnikord lihtsustab menetlust, kuid võib seda ka pikendada ja keerulisemaks muuta. See võib piirata alust või tingimusi, millele võib toetuda. Kui *lex fori* oleks ainus kohaldatav seadus, võiks see põhjustada "kohtusse võidujooksu". Esimene hageja saaks valida oma juhtumile kõige soodsama kohtu ja siseriikliku õiguse, samas võib teine pool leida, et teda on kahjustatud, sest kõnealune õigus ei vasta tingimata tema ootustele, kui sellel näiteks ei ole või on vähe seoseid abielupoolte abieluõiguse ja kodakondsusega.

1.12 Kas kohtuasja üleviimine teise kohtu alluvusse peaks olema lubatud, kui kostja väitel on kõnealune kohtuasi tugevalt või samaväärselt seotud teise liikmesriigi kohtuga või kui kohtul, kuhu esmalt pöörduti, ja selle poolt kohaldatavad sisulistel sätetel ei ole või on ainult vähe objektiivseid ühendavaid tegureid.

1.13 Üleviimine peaks olema lubatud (kuid tuleks vältida kohtuasja edasi-tagasi suunamist), kusjuures vastav otsus tuleb teha mõistliku aja jooksul (kiirmenetlus) vältimaks viivitamise taktikat, millega kaldutakse faktidega tutvumist edasi lükkama. Pooltel on ka vaidlusaluste lahutusajade puhul õigus saada lõplik kohtulahend mõistliku aja jooksul.

1.14 Siseriiklik kohus kohaldab kas siseriiklikku üldõigust või rahvusvahelise eraõiguse siseriiklike eeskirju. Kolmanda riigi (nt abikaasade kodakondsusriigi seaduse) eeskirjade kohaldamise küsimus (ei kuulu käesoleva rohelise raamatu alla) on siiski tähtis kohtuasjades, kus üks või mõlemad abikaasad on kolmanda riigi kodanikud. Kõnealune olukord on Euroopa Liidus küllaltki tavaline.

1.15 Komitee tervitab rohelise raamatu juhiseid edasiseks tööks ja soovib takistada õigusliku menetluse üleviimist kolmandasse riiki juhul, kui üks abikaasadest on liikmesriigi kodanik, sõltumata abielulepingu seadusest.

1.16 Lisaks abielulahutuste tunnustamisele tuleb kaaluda ka abielu kehtetuks kuulutamise ja lahuselut tunnustamist. Siseriiklikud abielu kehtetuks tunnistamise ja selle tagajärgede (eriti kehtetu abielu) õigussüsteemid on erinevad. Lisaks sellele peab iga liikmesriik, isegi kui tema siseriiklik õigus lahutust ei tunnista, tunnistama oma territooriumil mitte üksnes teises liikmesriigis saadud abielulahutust, vaid ka kõiki kõnealusest lahutusest tulenevaid õiguslikke, varalisi ja isiku perekonnaseisuga seotud tagajärgi.

1.17 Haagi konventsiooni kohtualluvuse määramise kriteeriumid tähtsuse järjekorras on järgmised: hageja alaline elukoht (üldõiguslik alaline asukoht) või hageja pidev elukoht vähemalt ühe aasta jooksul riigis, kus ta algatab menetlust^(?); koht, kus abikaasad enne menetluse algatamist viimati koos elasid, ning ühe või mõlema abikaasa kodakondsus.

1.18 Määruses 2201/2003 (8. põhjendus) sätestatakse, et "Abielulahutust, lahusele või abielu kehtetuks tunnistamist käsitlevate kohtuotsuste osas tuleks käesolevat määrust kohaldada ainult abielude lahutamise suhtes ja see ei tohiks käsitleda küsimusi nagu lahutuse põhjus, abielu omandiõiguslikud tagajärjed või muud kaasnevad asjaolud." Siiski ei saa eitada, et abielulahutuse finants- ja muud tagajärjed võivad sõltuda konkreetsest kohtualluvusest või kohaldatavatest õigusaktidest ning et abikaasad võivad seda kohtu valikul arvestada.

1.19 Lisaks peaksid riiklike kohtute lõppotsused leidma kogu Euroopa Liidus automaatset tunnustamist ilma vajaduseta täiendavate kehtestamismenetluste järele või apelleerimiseta põhjustele nende täitmata jätmiseks^(?). Jõustamise hõlbustamiseks väljastatav tõend ei kuuluks edasikaebamisele.

1.20 Üldpädevus on territoriaalne (liikmesriik või Ühendkuningriigi puhul liikmesriigi osa, sest erinevad eeskirjad kehtivad Inglismaal, Walesis, Šotimaal, Põhja-Iirimaal ja Gibraltaril). Määrus loetleb Haagi kriteeriume praktiliselt samas järjekorras ning lisab ühe: ühisavalduse korral ükskõik kumma abikaasa alaline elukoht. Kui avaldus esitatakse päritoluriigis, peab mõlema abikaasa kodakondsus olema sama, seda sõltumata kummagi abikaasa tegelikust elukohast või alalisest asukohast. Elukohale kohaldatavat ajalist nõuet alandatakse kuuele kuule, kui hagejal on elukohariigi kodakondsus.

1.21 Seoses kohtualluvusega muudel juhtudel sätestab artikli 7 lõige 2, et liikmesriigi kodanikust hageja võib esitada avalduse liikmesriigis, kus ta elab ja vastavalt kõnealuses riigis kehtivatele kohtualluvuse reeglitele, kui tema abikaasa on kolmanda riigi kodanik või kui abikaasa elukoht (tavaõiguses alaline elukoht ("domicile")) ei asu liikmesriigis. See võib siiski põhjustada positiivse alluvusvaidluse kolmanda riigi kohtuga, kuhu on avalduse esitanud teine abikaasa. Peale selle, kui ükski liikmesriigi kohus poleks pädev, aga kolmanda riigi kohus oleks pädev, ning kui üks või mõlemad endistest abikaasadest oleksid liikmesriigi kodanikud või oleksid seal rajanud oma alalise elukoha ja sooviksid, et välismaist otsust tunnustataks kõigis liikmesriikides või vähemalt nende vastavates kodakondsus- või asukohariikides, alluksid nad kõnealustes riikides välismaiste

otsuste kohta kohaldatavatele õigusaktidele või siis võimalike rahvusvaheliste lepingute vastastikuse tunnustamise sätetele: kas Brüssel-II määruse peaks selles osas liikmesriikide kodanike suhtes üle vaatama?

1.22 Seega sätestab **arutlusealune** ühenduse määrus kohtualluvuse määramise kriteeriumid laiemalt ja täpsemalt kui Haagi konventsiooni sätted ning seetõttu peaksid määruuses väljatoodud kriteeriumid olema aluseks lahutust käsitleva erimäärusega kehtestatavatele kriteeriumitele (nt viide kõnealusetele ning samuti kohtulahendite vastastikuse tunnustamise sätetele).

1.23 Siiski ei sätesta Haagi konventsioon ega Brüsseli II määrus abielulahutuse puhul kohaldatavat õigust. Määruse reguleerimisala piirdub abielulahutuse, lahusele ja abielu kehtetuks tunnistamisega selle kitsamas tähenduses ning ei puuduta abielu lahutamise põhjuseid ega selle tagajärgi. Viimased jäävad kohaldatava siseriikliku õiguse reguleerimisalasse.

1.24 Näitena tuleb märkida, et umbes 15 % Euroopa Liidu lahutuse, lahusele või abielu kehtetuks tunnistamise taotlustest on oma olemuselt rahvusvahelised.

2. Komitee ettepanekud ja lisakaalutlused

2.1 Praegu kohaldatavate kollisiooninormide puhul on tegu selle liikmesriigi siseriiklike eeskirjadega, mille kohtusse avaldusega pöörduti. Selle tulemusena võib samalaadses olukorras kohaldatav õigus (sõltuvalt menetlust teostavast riigist) märkimisväärselt erineda.

2.2 Roheline raamat esitab mitmeid asjakohaseid selleteemalisi näiteid. Mõned näited puudutavad kohtualluvust — juhtumid, mille puhul võivad ilmned negatiivsed alluvusvaidlused ja neist tulenev õigusemõistmisest keeldumine –, teised aga rakendatud lähenemisviiside mitmekesisust. Tulemus ei pruugi ühtida ühe või mõlema abikaasa ootustega. Iga juhul tekitab see teatud õiguslikku ebakindlust ja etteaimatavuse puudumist ning mõnedel juhtudel võib see tänu Brüsseli II määruse kohtualluvuse reeglile (kohtul, mille poole esimesena pöördutakse, on ühendava teguri olemasolul asjaomane pädevus) põhjustada meelepärase kohtualluvuse valimist (*forum shopping*) või "kohtusse võidujooksu".

2.3 Probleemid kerkivad juhul, kui abikaasadel on erinev kodakondsus ja elukoht või kui nad sama kodakondsuse olemasolul elavad riikides, mille kodanikud nad ei ole.

^(?) Mõnedes liikmesriikides piisab kuuest kuust.

^(?) Välja arvatud reservatsioonid avaliku korra huvides, mida tuleb rangelt tõlgendada.

2.4 Komitee nõustub, et kõnealustel juhtudel peaks pooltele andma teatud vabaduse kohaldatava õiguse valimisel. Teisalt võiks kostjal lubada tugineda kohaldatava õiguse osas oma ootustele või taotleda juhtumi üleviimist kohtualluvusse, millel on abieluga tugevam objektiivne seos. Juhul kui hageja valib kohtualluvuse ja tavalise riiklike õiguse, mida see kohaldab ja juhul kui kostja valib teise pädeva kohtualluvuse või teise kohaldatava õiguse, peaks esialgse otsuse kohtualluvuse kohta või asjakohase õiguse kohta tegema esimese astme kohus, kuhu hageja kõigepealt taotluse esitas ja kõnealust otsust peaks menetletama kiirkorras.

2.5 Kui ainsaks siduvaks teguriks on ühe poole koda-kondsus, nõuab määrus, et pöördutaks elukohariigi kohtu poole, milles kohaldatav õigus ei pruugi aga vastata poolte ühistele ootustele (näiteks võivad nad soovida selle riigi õiguse kohaldamist, millega nende abielu on tihedamalt seotud).

2.6 Seetõttu peaks teatud osa olema poolte autonoomial ja eeskirjad ei tohiks tugineda üksnes siduvate tegurite mehhaanilisele kohaldamisele. Näiteks võiks lubada valida selle riigi, mille kodanik ollakse, õiguse ja *lex fori* vahel, kuid ilma üleviimise õigusega.

2.7 Kanooniliste abielude kehtetuks tunnistamisel kiriklike kohtute poolt on mõned liikmesriigid teatanud, et nad esitavad konkordaadi või Püha Tooliga sõlmitud lepingu (Itaalia, Portugal ja Hispaania, Malta⁽⁴⁾) alusel asjaomase otsuse tunnustamiseks oma tsiviilkohtule. Kanooniliste abielude kehtetuks tunnistamine võib sattuda vastuollu teise liikmesriigi siseriiklike seadustega kas seetõttu, et nad ei tunnustata kehtetuks tunnistamise kanoonilise alust või menetlusviisi tõttu⁽⁵⁾.

2.8 Kui nimetatud kehtetuks tunnistamise satub sisulisse või menetluslikku vastuollu siseriikliku poliitika või Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooniga, peab menetlust teostav riik täitmiseotsusest või kirikliku kohtu otsuse tunnustamisest keelduma. Kõnealusel juhul peaks kostja saama algatada abielu tsiviilkorras kehtetuks tunnistamise, lahusele või abielulahutuse menetluse. Vastasel korral oleks ainsaks võimaluseks pöördumine Euroopa Inimõiguste Kohtu poole Strasbourg'is, mis pikendaks menetlust liigselt.

⁽⁴⁾ Poola ei ole teatanud oma konkordaadist Vatikaniga.

⁽⁵⁾ Euroopa Inimõiguste Kohtu 20.07.2001. aasta otsus asjas nr 30882/96 "Pellegrini v. Itaalia": Itaalia kohtu otsuse, millega tunnustati *Rota Romana* kohtu otsust abielu tühisuse kohta, tühistamine, kuna sellega rikuti kaitseõigust.

2.9 Kuigi negatiivsete alluvusvaidluste hulk võib olla suhteliselt väike, arvab komitee, et ühenduse algatus on õigustatud, kui selliste juhtumitega kaasneb põhiõiguse rikkumine, st õigus pöörduda kohtusse, mis on pädev langetama otsust ja lahendada vaidlusi seoses abielu lahutamise ja lahusele või abielu kehtetuks tunnistamisega.

2.10 See tooks niisiis kaasa õiguse ja kohtualluvuse vahelist konflikti puudutavate eeskirjade ühtlustamise vajaduse välistamiseks sellist õigusemõistmisest keeldumist.

2.11 Kõnealused eeskirjad peaksid siiski sisaldama avaliku korra (*ordre public*) reservatsiooni kolmandas riigis tehtud kohtuotsuse tunnistamise või täitmiseotsuse osas, kui nimetatud otsus kahjustab ühe osapoole Euroopas tunnustatud põhiõigusi või on muul viisil vastuolus siseriikliku avaliku korraga, millele kohus peab automaatselt tuginema.

2.12 Seetõttu ei peaks ühenduse õigus kohustama kõiki liikmesriike kolmanda riigi abielulahutust, abielu kehtetuks tunnistamist või lahusele ilma täiteotsusega, mis puudutab Euroopa Liidu elanikke, kellel pole liikmesriigi kodakondsust, tunnustama isegi juhul, kui teine liikmesriik on juba sellist otsust kolmanda riigiga sõlmitud kahepoolse kokkuleppe alusel tunnustanud⁽⁶⁾.

2.13 Komitee arvab, et kokkulepe kohtualluvuse osas võiks olla lubatud abielulahutuse ühisavalduste puhul eeldusel, et seos valitud kohtuga on olemas. Ühise kokkuleppeavalduse korral võib nõuda autentset (nt notariaalset) dokumenti.

2.14 Komitee on arvamisel, et vaja on läbi viia riikidevaheline võrdlev uurimus selgitamiseks lahutuse tegelikke tagajärgi nii vanamate õiguste, alaealiste hoolduse kui ka varade osas. Neid tegureid ei tohi arvesse võtmata jätta, kui tegu võib olla "kohtusse võidujooksuga". Igal juhul tundub, et abielulahutuse küsimust on raske käsitleda — nagu seda teeb roheline raamat — täiesti eraldi lahutuse perekondlikest ja varanduslikest tagajärgedest, mis mõnikord riigiti erinevad vastavalt kohaldatavale õigusele või riiklike kohtute jooksvale kohtupraktikale (näiteks eestkoste ja vanemlike õiguste osas).

⁽⁶⁾ Isegi kui see on enesestmõistetav, kuna järeldeb liikmesriigi algsetele kohtuotsustele kohaldatavatest määrustest, on parem seda täpsustada, vältimaks võimalikke tõlgendusprobleeme.

2.15 Juhul kui seda ei ole veel tehtud, siis tuleb kõiki liikmesriike kutsuda üles kasutama kõiki nende käsutuses olevaid meetodeid, leidmaks konfliktide lahendamiseks alternatiivseid võimalusi nagu lepitamine ⁽⁷⁾ ühenduse mõõtmega abielulahutuse, lahuselu või abielu kehtetuks kuulutamise puhul. See parandaks õiguskaitse kättesaadavust ja lühendaks osapoolte jaoks kohtumenetlusele kuluvat aega.

2.16 Komitee on avatud kõnealusele teemale, mis on oluline tema kodanike ja nende liikuvuse seisukohalt. Lisaks hoiab

komitee end kursis komisjoni algatatud konsultatsioonide tulemusega ning igasuguste täpsemate ettepanekutega, mida võidakse edaspidi esitada. Brüsseli II määruse uus ümbertöötamine või spetsiifiline abielulahutust puudutav määrus on ühtedeks võimalusteks. Komitee soovib veel riikide kaupa täpsemat teavet ühenduse tasandil esitatud abielulahutustaotluste arvu ja kohtualluvusega seotud negatiivset konflikti sisaldavate juhtude kohta ning muud asjakohast teavet. Sel juhul oleks komiteel võimalik täpsemalt süüvida võimalikesse edasistes probleemidesse, mis võivad kerkida lahutusajades kohaldatavat õigust ja kohtualluvust puudutavate õigusaktide ettepanekutega seoses.

Brüssel, 28. september 2005

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee
president
Anne-Marie SIGMUND

⁽⁷⁾ Roheline raamat teemal: "Alternatiivsed meetodid tsiviil ja kaubandusprobleemide lahendamiseks" (KOM (2002) 196).